

ks. dr Leszek Poleszak SCJ

Wyższe Seminarium Misyjne Księży Sercanów w Stadnikach

ORCID: 0000-0001-5408-0809

e-mail: lpoleszak@scj.pl

<https://doi.org/10.4467/25443283SYM.24.005.21041>

ELEMENTY DUCHOWOŚCI NAJŚWIĘTSZEGO SERCA JEZUSOWEGO W TWÓRCZOŚCI BŁ. WILHELMA Z SAINT-THIERRY

ELEMENTS OF THE SPIRITUALITY OF THE
SACRED HEART OF JESUS IN THE WORKS OF
BLESSED WILLIAM OF SAINT-THIERRY

Abstrakt

Średniowieczna duchowość monastyczna w charakterystyczny dla siebie sposób ukazuje miłość Boga do człowieka. Do przedstawicieli tej tradycji teologicznej należy bł. Wilhelm z Saint-Thierry. Artykuł ma na celu ukazanie myśli tego teologa i mistyka w aspekcie duchowości Najświętszego Serca Jezusowego oraz wskazanie jego wpływu na rozwój tego kultu. Przedstawienie piękna myśli i języka tego „piewcy miłości Bożej” stanowi także zachętę do pogłębienia jego doktryny duchowej, zmierzającej do poznania Jezusa Chrystusa i do zjednoczenia z Nim w miłości.

Słowa kluczowe:

**bok Zbawiciela | przebity bok | rana Serca | kult Serca
Jezusowego | miłość Boża | Serce Jezusa**

Abstract

Medieval monastic spirituality shows God's love for human in its characteristic way. Representatives of this theological tradition include blessed William of Saint-Thierry. The article aims to present the thoughts of this theologian and mystic in the aspect of the spirituality of the Sacred Heart of Jesus and to indicate his influence on the development of this cult. Showing the beauty of the thoughts and language of this „singer of God's love” is also an encouragement to deepen his spiritual doctrine pointed at knowing Jesus Christ and uniting with Him in love.

Keywords:

the side of the Saviour | the pierced side | the wound of the Heart | the cult of the Sacred Heart of Jesus | the love of God | Sacred Heart of Jesus

Wprowadzenie

Duchowość Najświętszego Serca Jezusowego jest zakorzeniona w Piśmie Świętym oraz w Tradycji Kościoła. Jej źródła biblijne odwołują się przede wszystkim do miłości Boga, który bezwarunkowo obdarza nią człowieka i zaprasza do relacji z sobą. Pragnienie obdarowania miłością jest tak wielkie w sercu Ojca (por. Oz 11,1.3-4.8-9), że posyła swojego Syna, który przyjmując naturę ludzką, oddaje swoje życie, aby zbawić każdego człowieka. Poszczególne misteria życia Słowa Wcielonego mówią o Jego miłości do ludzi i namacalnie wskazują na realizację dzieła Ojca. Jednym z najwymowniejszych znaków tej miłości jest przebity po śmierci Jezusa Jego bok, który staje się bramą umożliwiającą dojście do samego Serca Syna Bożego, źródła miłosierdzia i wypływających z niego sakramentów.

Teksty bł. Wilhelma z Saint-Thierry przywołane w niniejszym artykule w wymowny sposób dotyczą istoty kultu Najświętszego Serca Jezusowego. Zaczerpnięcie z dorobku tego teologa i mistyka średniowiecznego ma na celu wskazanie jego wpływu na rozwój tego kultu, jak też ukazanie piękna myśli i języka tego „piewcy miłości Bożej”.

1. Życie bł. Wilhelma z Saint-Thierry

Błogosławiony Wilhelm z Saint-Thierry urodził się w Liège między 1070 a 1090 rokiem¹. Pochodził z rodziny szlacheckiej i miał głębokie zamiłowanie do nauki, którą pobierał w słynnych w tamtej epoce szkołach w Liège, Reims i Laon we Francji. W czasie studiów zaprzyjaźnił się ze św. Bernardem z Clairvaux², z którym pozostał w zażyłej przyjaźni do końca życia. Odczuwając nagłące wezwanie do służby Bogu, w 1113 roku wraz ze swoim bratem Szymonem wstąpił do benedyktyńskiego klasztoru św. Nikazjusza (S. Nicaise) w Reims. Po kilku latach ok. 1120 roku został wybrany na opata klasztoru w Saint-Thierry w diecezji Reims. Ten teolog i mistyk zaangażował się w dzieło odnowy życia monastycznego, jednak próby przeprowadzenia reformy spotkały się z wieloma trudnościami. W rezultacie – pomimo odradzającego mu to głosu św. Bernarda – w 1135 roku zrzekł się funkcji opata i opuścił opactwo benedyktyńskie, przenosząc się jednocześnie do klasztoru cystersów w Signy (diecezja Reims). Tutaj poświęcił się życiu modlitwy i kontemplacji Bożych tajemnic, co stanowiło trzon jego pragnień i charakterystyczny rys duchowości wilhelmiańskiej. Zmarł w Signy (obecnie Signy-l'Abbaye, dep. Ardennes) ok. 1148 roku w czasie trwania synodu w Reims za papieża Eugeniusza III. W zakonie cystersów jego wspomnienie liturgiczne przypada na dzień 8 września³.

¹ Wymienia się różne daty urodzin bł. Wilhelma z Saint-Thierry (1070, 1075, 1080, 1085, 1090). Był on starszy od św. Bernarda z Clairvaux. Ostatnie studium na temat błogosławionego zachowuje jednak ostrożność w dacie jego urodzin, ponieważ żadne ze źródeł nie określa jednoznacznie konkretnej daty. Por. **M. P. CHOJNACKI, M. T. GRONOWSKI**, *Od redakcji*, w: Wilhelm z Saint Thierry, *Złoty list (do braci z Mont-Dieu)*, „Źródła Monastyczne. Średniowiecze” 10, tł. W. Mohort-Kopaczyński, Kraków 2013, s. 11.

² Święty Bernard z Clairvaux – opat i doktor Kościoła (zwany *doctor mellifluus* – doktorem miodopłynnym), ur. w 1090 roku w Fontaine-Lès-Dijon (Burgundia), zm. 20 sierpnia 1153 roku w Clairvaux (Szampania), filozof i teolog, jeden z twórców mistycyzmu spekulatywnego na Zachodzie. Por. **S. KĘDZIORA, J. MISIUREK**, *Bernard z Clairvaux św. I. Życie i działalność, II. Dzieła*, w: **F. GRYGLEWICZ, R. ŁUKASZYK, Z. SUŁOWSKI** (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 2, Lublin 1995, kol. 301-302.

³ Por. **BENEDYKT XVI**, *Wilhelm z Saint-Thierry. Katecheza podczas audiencji generalnej 02.12.2009 r.*, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/audiencje/ag_02122009.html (odczyt z dn. 21.03.2024 r.); **B. P. MCGUIRE**, *A Chronology and Biography of William of Saint-Thierry*, w: **F. T. SERGENT** (red.), *A companion to*

Osoba bł. Wilhelma z Saint-Thierry, pozostająca przez długie lata w cieniu św. Bernarda z Clairvaux, obecnie jest na nowo odkrywana. Wielu współczesnych autorów uznaje go za wybitnego myśliciela i teologa XII wieku. Także w Polsce pojawiają się tłumaczenia jego dzieł oraz nowe publikacje poświęcone zarówno jemu samemu, jak też jego dziełom⁴.

2. Elementy duchowości Serca Bożego

Błogosławiony Wilhelm z Saint-Thierry pozostawił po sobie wiele dzieł z dziedziny ascetyki, dogmatyki, bibliistyki oraz korespondencję. Do najważniejszych należą: *De contemplando Deo*, *Speculum fidei*⁵, *Meditativae orationes*, *De natura et dignitate amoris*, *Epistola ad fratres de Monte Dei de vita solitaria*⁶, *Aenigma fidei*, *De natura corporis et animae*, *De sacramento altaris*, *De erroribus Guillelmi de Conchis*, *Disputatio Adversus Petrum Abelardum*, *Epistola de erroribus Gilberti*, a także komentarze do Pieśni nad Pieśniami oraz Listu do Rzymian⁷.

Jednym z pierwszych dzieł bł. Wilhelma z Saint-Thierry, o którym wspomina papież Benedykt XVI w audiencji generalnej mu poświęconej, jest *De natura et dignitate amoris* (*O naturze i godności miłości*),

---

William of Saint Thierry, Leiden–Boston 2019, s. 11-34; **A. M. PIAZZONI**, *Wilhelm z Saint-Thierry. Schylek ideału monastycznego w XII wieku?*, „Źródła Monastyczne. Monografie” 8, tł. I. Rogusz, Kraków 2020, s. 9-11; **S. TYLUS**, *Wilhelm z Saint Thierry bł.*, w: **E. GIGILEWICZ** (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 20, Lublin 2014, kol. 613-614.

- ⁴ Zestawienie bibliografii dotyczących dzieł Wilhelma z Saint-Thierry, ich tłumaczeń oraz opracowań można znaleźć w: **M. CZUBAK-SCHOLLE**, *Wstęp*, w: **WILHELM Z SAINT THIERRY**, *O kontemplacji Boga. Zwierciadło wiary*, „Ad Fontes” 27, tł. **M. CZUBAK-SCHOLLE**, Kęty 2013, s. 17-24; **WILHELM Z SAINT THIERRY**, *Złoty list (do braci z Mont-Dieu)*, dz. cyt., s. 53-66; **A. M. PIAZZONI**, *Wilhelm z Saint-Thierry...*, dz. cyt., s. 241-256. Por. również: **E. R. ELDER**, *The influence of Clairvaux, the experience of William of Saint-Thierry*, „Cistercian Studies Quarterly” 1(51) (2016), s. 55-75.
- ⁵ Por. **WILHELM Z SAINT THIERRY**, *O kontemplacji Boga. Zwierciadło wiary*, „Ad Fontes” 27, tł. **M. CZUBAK-SCHOLLE**, Kęty 2013.
- ⁶ Znane jako *Złoty list* i przypisywane wcześniej św. Bernardowi z Clairvaux. Por. **WILHELM Z SAINT THIERRY**, *Złoty list (do braci z Mont-Dieu)*, dz. cyt.
- ⁷ Wszystkie traktaty zostały wydane przez J. P. Migne w: PL 180, kol. 201-726; 182, kol. 531-533; 184, kol. 307-436; 185, kol. 225-268. Por. **S. TYLUS**, *Wilhelm z Saint Thierry bł.*, dz. cyt., kol. 614.

w którym zajmuje się bardzo istotnym dla niego, a także dla duchowości Najświętszego Serca Jezusowego tematem miłości. Jego zdaniem stanowi ona główną siłę poruszającą ludzką duszę i najgłębszą istotę natury ludzkiej. Stwierdza: „Prawda jest taka, że miłość jest siłą wewnątrz duszy, która niejako zaspokajając jej naturalną skłonność, wiezie ją do miejsca i do celu, które są jej właściwe”⁸.

Benedykt XVI zwraca uwagę na to, że bł. Wilhelm z Saint-Thierry mówiąc o miłości Boga, przypisuje wielkie znaczenie wymiarowi uczuciowemu. Tłumaczy to w prosty sposób: „Nasze serce jest z ciała, i kiedy Kochamy Boga, który jest samą Miłością, jakże nie wyrazić w tym związku z Panem również naszych jak najbardziej ludzkich uczuć, takich jak czułość, wrażliwość, delikatność?”⁹. I kontynuuje dalej, wskazując na inną ważną właściwość miłości, jaką jest poznanie: „Poznanie za pomocą zmysłów i rozumu zmniejsza dystans między podmiotem i przedmiotem, między ja i ty, ale go nie likwiduje. Miłość natomiast powoduje tak mocne przyciąganie i zjednoczenie, że dochodzi do przemiany i upodobnienia między Kochającym podmiotem i przedmiotem miłości. Ta wzajemność uczuć i sympatii umożliwia zatem poznanie dużo głębsze od czysto rozumowego. To wyjaśnia słynne powiedzenie Wilhelma: *«Amor ipse intellectus est – miłość sama jest już początkiem poznania»*. (...) Bez pewnej dozy sympatii nie da się poznać nikogo i niczego! A odnosi się to przede wszystkim do poznania Boga i Jego tajemnic, które nie są na miarę zdolności zrozumienia naszym umysłem: Boga poznaje się, jeśli się Go kocha! Kiedy stał się człowiekiem, kochał nas sercem cielesnym!”¹⁰. W rozważaniu tematu miłości w dziełach bł. Wilhelma z Saint-Thierry warto jednak zauważyć pewną trudność wynikającą z tłumaczenia łacińskich pojęć: *amor*, *caritas* i *dilectio*, które w języku polskim oddawane są jednym terminem „miłość”. Trudność ta wiąże się z pewnymi odcieniami znaczeniowymi, które nadaje autor, stosując te terminy niekiedy w jednym zdaniu. Na podobny problem

⁸ „*Est quippe amor vis animae naturali quodam pondere ferens eam in locum vel finem suum*”. WILHELM Z SAINT THIERRY, *De natura et dignitate amoris*, PL 184, kol. 379 (tł. własne).

⁹ BENEDYKT XVI, *Wilhelm z Saint-Thierry. Katecheza podczas audiencji generalnej 02.12.2009 r.*, dz. cyt.

¹⁰ Tamże.

wskazuje Magdalena Czubak-Scholle w odniesieniu do pojęcia *affectus*, używanego często w środowisku XII-wiecznych myślicieli cysterskich, także przez bł. Wilhelma z Saint-Thierry. Zdaniem Tomasza X. Davisa termin ten ma tak techniczny charakter w doktrynie omawianego autora, że niezwykle trudno uchwycić głębię jego znaczenia i niuans¹¹.

Dla bł. Wilhelma z Saint-Thierry miłość stanowi zarówno najistotniejsze zadanie człowieka, jak też jego cel, dla którego został stworzony. W dziele *De natura et dignitate amoris* stwierdza: „Sztuką nad sztukami jest sztuka miłowania, a sama natura zarezerwowała jej nauczanie dla siebie, podobnie jak Bóg, twórca natury. W rzeczywistości sama miłość, dana przez Stwórcę natury, jeśli jej naturalnej pomysłowości nie przeszkodziły jakieś cudzołożne uczucia, sama, mówię, uczy się, ale w sercach, które umożliwiają jej uczenie, stając się *uczniami Boga* (por. J 6,45)”¹². Uczenie się miłości – według bł. Wilhelma z Saint-Thierry – można porównać do długiej i trudnej drogi, którą dzieli on na cztery odpowiadające wiekowi człowieka etapy: dzieciństwo, młodość, dojrzałość i starość. Poprzez odpowiednią pracę nad sobą, podjęcie skutecznej ascezy oraz wyzbycie się nieuporządkowanych uczuć (afektów) człowiek powoli wyzwala się z egoizmu i coraz bardziej jednoczy się z Bogiem, który jest źródłem miłości, jej celem i siłą. W ten sposób dochodzi on do mądrości, która – zdaniem opata z Saint-Thierry – stanowi szczyt życia duchowego. Wówczas człowiek doznaje prawdziwego i trwałego pokoju oraz słodyczy, a jego władze: uczucia, inteligencja i wola, spoczywają w Bogu, którego poznał i umiłował w Jezusie Chrystusie¹³.

¹¹ Por. **M. CZUBAK-SCHOLLE**, *Wstęp*, dz. cyt., s. 15-16; **T. X. DAVICE**, *Notes*, w: **WILLIAM OF SAINT-THIERRY**, *The mirror of faith*, „Cistercian Fathers” 15, Kalamazoo-Michigan 1979, s. 87, przyp. 2.

¹² „*Ars est artium ars amoris, cuius magisterium ipsa sibi retinuit natura, et Deus auctor naturae. Ipse enim amor a Creatore naturae inditus, nisi naturalis eius ingenuitas adulterinis aliquibus affectibus praepedita fuerit, ipse, inquam, se docet, sed docibiles sui, docibiles Dei* (por. J 6,45)”. **WILHELM Z SAINT THIERRY**, *De natura et dignitate amoris*, PL 184, kol. 379 (tł. własne).

¹³ Por. **BENEDYKT XVI**, *Wilhelm z Saint-Thierry. Katecheza podczas audiencji generalnej 02.12.2009 r.*, dz. cyt. Ambrogio M. Piazzoni podkreśla, że temat kontemplacji i jego opis w kategoriach mistyki miłości pojawia się w dziełach opata z Saint-Thierry już w *De contemplando Deo*. Tego rodzaju ujęcie tematu należy do rzadkości we wcześniejszej tradycji monastycznej i w tym znaczeniu błogosławiony wypełnia tę tradycję i ją wyczerpuje. Por. **A. M. PIAZZONI**, *Wilhelm z Saint-Thierry...*, dz. cyt.,

Zagadnienie powołania do miłości bł. Wilhelm z Saint-Thierry rozwija również w innych swoich dziełach. W *De contemplando Deo* stwierdza, że powołanie to stanowi sekret udanego i szczęśliwego życia. Pragnienie miłości jest w człowieku wzbudzone przez Boga, a przedmiotem miłości jest Miłość przez duże M, czyli sam Bóg. Co więcej, Bóg pierwszy umiłował człowieka, aby człowiek mógł odpowiedzieć na tę miłość swoją miłością. W swoich rozważaniach stwierdza: „To prawo synów ludzkich: «Miłuj mnie, ponieważ ja miłuję Ciebie». Rzadko spotyka się kogoś, kto może powiedzieć: miłuję cię, abys miłował mnie. Ale, jak sługa Twojej miłości oświadcza i głosi, Ty pierwszy to uczyniłeś (por. 1 J 4,19). I tak właśnie jest. Pierwszy nas umiłowales, abyśmy miłowali Ciebie; nie dlatego, że potrzebowales być miłowany przez nas, ale ponieważ nie moglibyśmy być tym, czym nas uczyniłeś, jak tylko przez miłowanie Ciebie»¹⁴.

Łatwo zauważyć, że rozważania autora mają bardzo osobisty charakter. Jego pragnieniu kontemplacji Boga towarzyszy przeświadczenie o nieskończonej doskonałości Stwórcy, przewyższającej wszelkie wyobrażenie człowieka, który nigdy sam z siebie nie będzie mógł się właściwie przygotować do spotkania z Bogiem. Wzbudza to w autorze pewien ból duszy, jednak jest on przekonany, że pokora człowieka pragnącego wejść do świątyni Boga Jakuba zawsze spotyka się ze wspaniałomyślnością Stwórcy, który wychodzi stworzeniu naprzeciw ze swoją łaską¹⁵. Przekonanie o własnej grzeszności nie zniechęca jednak opata z Saint-Thierry. Porównuje on swój stan duszy do ewangelicznej niewiasty, która poszukuje Jezusa, aby się do Niego zbliżyć i zostać uzdrowioną. W dziele *De contemplando Deo* stwierdza: „Lecz gdy usilnie pragnę zbliżyć się

s. 149; C. LEONARDI, *Guglielmo di Saint-Thierry e la storia del monachesimo. Introduzione*, w: GUILLAUME DE SAINT-THIERRY, *La lettera d'oro*, tł. C. Piacentini, R. Sgargia, Firenze 1983, s. 26.

¹⁴ „*Haec est iustitia filiorum hominum: ama me, quia amo te. Rarus autem est qui dicere possit: amo te, ut ames me. Hoc tu fecisti, quia, sicut clamat et praedicat servus amoris tui, prior nos dilexisti (I Ioan. IV,19). Et sic plane, sic est. Amasti nos prior, ut amaremus te; non quod egeres amari a nobis, sed quia id ad quod nos fecisti, esse non poteramus nisi amando te*”. WILHELM Z SAINT-THIERRY, *De contemplando Deo*, 12, w: WILHELM Z SAINT-THIERRY, *O kontemplacji Boga. Zwierciadło wiary*, dz. cyt., s. 46-47.

¹⁵ Por. M. CZUBAK-SCHOLLE, *Wstęp*, dz. cyt., s. 6-7.

do Niego, podobnie jak owa cierpiąca niewiasta, gotów jestem skraść uzdrowienie dla mojej chorej i nędznej duszy przez dotknięcie frędzli Jego płaszcza, czy tak jak Tomasz, pragnę zobaczyć i dotknąć całego «Męża umiłowanego» (por. Dn 9,23; 10,19). Nie tylko pragnę zbliżyć się do najświętszej rany Jego boku (J 20,24-25) – wejście do arki jest zrobione w bocznej ścianie (Rdz 6,16) – i dotknąć jej palcem bądź całą dłonią, ale chcę cały wejść do samego serca Jezusa, do świętego przybytku, Arki Przymierza, złotego naczynia, duszy naszego człowieczeństwa, która zawiera w sobie mannę bóstwa (por. Hbr 9,3-4)¹⁶.

Według opata z Saint-Thierry na objawiające poruszenie Bożej miłości zawartej w Sercu Chrystusa powinno odpowiadać pragnienie wierzącego, aby przeniknąć głębiny tego Serca, niezawodnej siedziby miłosierdzia¹⁷. Błogosławiony Wilhelm z Saint-Thierry pogłębia tutaj rozpoczętą przez św. Bernarda z Clairvaux mistykę skierowaną ku misteriom Serca Jezusowego, realizowaną zwłaszcza przez rozważanie tajemnic Jego narodzin i męki¹⁸. Przygotowując swój najbogatszy w mistycyzm serca komentarz do Pieśni nad Pieśniami, św. Bernard z Clairvaux dotarł do trzeciego rozdziału omawianej księgi, kiedy poważnie

¹⁶ „*Sed cum accedere gestio ad eum, vel sicut haemorroissa illa, infirmae et miserae animae meae a salutifero tactu vel fimbriae eius quasi furari gestio sanitatem (Matth. IX,20-22), vel sicut Thomas ille vir desideriorum totum eum desidero videre et tangere; et non solum, sed accedere ad sacrosanctum lateris eius vulnus, ostium arcae quod factum est in latere, ut non tantum mittam digitum vel totam manum, sed totus intrem usque ad ipsum cor Iesu, in sanctum sanctorum, in arcam testamenti; ad urnam auream, nostrae animam humanitatis continentem intra se manna divinitatis*”. WILHELM Z SAINT-THIERRY, *De contemplando Deo*, 3, dz. cyt., s. 28-31. Por. A. ARU, *Così han parlato del Cuore di Cristo. Testimonianze raccolte lungo la storia del culto*, Roma 1980, s. 24; A. M. PIAZZONI, *Wilhelm z Saint-Thierry...*, dz. cyt., s. 146.

¹⁷ Por. P. SCARAVILLI, *Celebrare le „Investigabiles divitias Christi” (Ef 3,8). Analisi storica, liturgica e teologica delle Messe del Sacro Cuore di Gesù*, „Bibliotheca «Ephemerides liturgicae». Subsidia” 201, Roma 2022, s. 60-61.

¹⁸ Jozeph Ratzinger zauważa, że nurt pobożności, który przyjmuje prymat serca nad intelektem oraz miłości nad wiedzą, swój początek ma w koncepcji, która słowu „serce” zaczęła przypisywać głębszą warstwę egzystencji duchowej, w której następuje bezpośredni kontakt z Bogiem. Została ona rozwinięta przez Orygenesesa, a w myśli bł. Wilhelma z Saint-Thierry i u niemieckich mniszek średniowiecznych doprowadziła do rozkwitu nabożeństwa do Najświętszego Serca Jezusowego. Por. J. RATZINGER, *Guardare al Crocifisso. Fondazione teologica di una cristologia spirituale*, Milano 1992, s. 58-60.

zachorował i wezwał do swojego łóżka swego przyjaciela bł. Wilhelma z Saint-Thierry, aby omówić z nim plan całego komentarza. Przemyslenia błogosławionego na diskutowane tematy spontanicznie znalazły swoje miejsce w jego pismach, w których rozwija on wątek pragnień poznania całego Chrystusa i przeniknięcia aż do Jego Serca – *usque ad ipsum Cor Jesu!*¹⁹. Przykład tego możemy odnaleźć w dziele *Meditativae orationes*, w którym w *Meditatio VI* czytamy: „Niezgłębione bogactwa Twojej chwały, Panie, ukryte były głęboko w niebie Twoich tajemnic, aż włócznia żołnierza otworzyła bok Twojego Syna, naszego Pana i Odkupiciela na krzyżu (por. J 19), skąd wypłynęły sakramenty naszego odkupienia, abyśmy już nie wkładali palca ani ręki do Jego boku jak Tomasz (por. J 20), ale byśmy wszyscy dotarli przez otwarte drzwi, aż do Twojego Serca, Jezu, będącego niezawodną siedzibą miłosierdzia, aż do Twojej świętej duszy, pełnej wszelkiego miłosierdzia Bożego, do pełni łaski i prawdy, do naszego zbawienia i pocieszenia”²⁰. Autor kończy ten fragment rozważania wołaniem wyrrywającym się z serca człowieka kontemplującego miłość Boga: „Otwórz, Panie, drzwi boku Twojej arki, aby wszyscy mogli wejść, aby się uratować przed potopem, który zalewa ziemię; otwórz nam bok swojego ciała, aby ci, którzy pragną ujrzeć ukryte rzeczy Syna, mogli wejść i przyjąć płynące z niego sakramenty oraz cenę swego odkupienia. Otwórz drzwi Twego nieba, aby ci, którzy wciąż pracują w krainie umierających, widzieli dobrego Pana w krainie życia Twoich odkupionych; niech patrzą i pożądamy, niech płoną i biegną, ci, dla których stałeś się drogą, którą tam podążają; prawdą, do której zmierza-

¹⁹ Por. J. STIERLI, *La devozione al Sacro Cuore di Gesù. Dalla fine dell'età patristica a Santa Margherita Maria Alacoque*, w: J. STIERLI (red.), *Cor Salvatoris. Guida alla devozione al Sacro Cuore di Gesù*, Brescia 1956, s. 77.

²⁰ „Investigabiles istae divitiae gloriae tuae, Domine, penes te latebant in coelo secreti tui, donec lancea militis aperto latere Filii tui Domini et Redemptoris nostri in cruce (Joan. XIX), redemptio nostrae effluxere sacramenta, ut in latus ejus non jam digitum mittamus, aut manum, sicut Thomas (Joan. XX), sed in apertum ostium toti intremus usque ad cor tuum, Jesu, certam sedem miseriordiae, usque ad animam tuam sanctam, plenam omnis penitudinis Dei, plenam gratiae et veritatis, salutis et consolationis nostrae”. WILHELM Z SAINT-THIERRY, *Meditatio VI*, w: Wilhelm z Saint-Thierry, *Meditativae orationes*, PL 180, kol. 225-226 (tł. własne). Por. A. ARU, *Così han parlato del Cuore di Cristo...*, dz. cyt., s. 24.

ją; życiem, do którego dążą; drogą, będącą przykładem pokory; prawdą, najczystsza; życiem, życiem wiecznym”²¹.

Jak zauważa Jean Leclercq, opat z Saint-Thierry, oprócz podkreślonej przez św. Bernarda z Clairvaux wzmianki, że Serce Jezusa stanowi źródło Bożego miłosierdzia, wyraźnie uwypukla ruch ożywiający życie wierzącego, który wchodzi w głębię Boga poprzez drzwi prowadzące do Serca Jezusowego. Liczne odniesienia bł. Wilhelma z Saint-Thierry do różnych fragmentów Nowego Testamentu koncentrują uwagę na misterium miłości Bożej objawionej w Osobie Słowa Wcielonego oraz na Janowym obrazie przebitego boku Zbawiciela (por. Ef 3,8; J 19,34; 20,27; Kol 2,9). Wyjątkowo wymowny jest także paralelizm, jaki autor czyni pomiędzy otwartym bokiem Jezusa a arką wybawienia (por. Rdz 6,14 – 8,19) oraz Arką Przymierza umieszczoną w Miejscu Najświętszym w świątyni jerozolimskiej (por. Wj 25,10-22; 1 Krl 8,19). Dzięki modlitwie medytacyjnej wierzący mogą dotrzeć do niezgłębionego bogactwa chwały Chrystusa (por. Ef 3,8), ukrytego w Nim aż do momentu przebicia Jego boku. Z otwartego boku Zbawiciela wypływają sakramenty naszego odkupienia, stanowiące nową bramę prowadzącą do nieba, poprzez którą Kościół – lud wybrany przez Boga, odrodzony i uwolniony od zepsucia grzechu, dzięki odkupieńczemu dziełu Syna Bożego, jest zaproszony na wzór rodziny Noego do poznania tajemnic bóstwa Syna poprzez wejście bezpośrednio do Jego Serca, w którym – jak w Arce Przymierza, może doświadczyć w pełni obecności Boga i kosztować Boskiej manny ukrytej w Sercu Zbawcy²².

²¹ „*Aperi, Domine, ostium lateris arcae tuae, ut ingrediantur omnes salvandi tui a facie diluvii hujus inundantis super terram; aperi nobis latus corporis tui ut ingrediantur qui desiderant videre occulta Filii, et suscipiant profluentia ex eo sacramenta, et pretium redemptionis suae. Aperi ostium coeli tui, ut videant bona Domini in terra viventium redempti tui, qui adhuc laborant in terra morientium; viedant et concupiscant, ardeant et currant, quibus factus es via per quam illuc itur; veritas ad quam itur; vita propter quam itur; via, exemplum humilitatis; veritas, puritatis; vita, vita aeterna*”. WILHELM Z SAINT-THIERRY, *Meditatio VI*, dz. cyt., kol. 226 (tł. własne).

²² Por. J. LECLERCQ, *Le Sacré-Cœur dans la Tradition Bénédicteine au Moyen Âge*, w: A. BEA, H. RAHNER, H. RONDET, F. SCHWENDIMANN (red.), *Cor Jesu. Commentationes in litteras encyclicas Pii XII „Haurietis aquas”*. Vol. 2, *Pars historica et pastoralis*, Roma 1959, s. 8-9; P. SCARAVILLI, *Celebrare le „Investigabiles divitias Christi” (Ef 3,8)...*, dz. cyt., s. 61.

Bogactwo użytych w powyższych medytacjach obrazów i symboliki podkreśla głęboką duchowość, wykształcenie i wyrobienie wewnętrzne bł. Wilhelma z Saint-Thierry²³. Jego pragnienie miłości jest tak wielkie, że wszystko w nim zmierza ku Najwyższemu Dobru, a całe stworzenie objawia Boga i potwierdza, że jest On godzien miłości. Z serca autora wyrывa się wyznanie: „O godny uwielbienia i umiłowania Panie, tęskniący za Tobą napotyka te rzeczy, które czynią Ciebie umiłowanym. Z nieba, z ziemi i z całego stworzenia, one są mi dobrowolnie ofiarowane i udzielone. O ile jaśniej i prawdziwiej oznajmiją Ciebie i potwierdzają, że jesteś wart miłości, o tyle czynią mi Ciebie żarliwiej pożądanym”²⁴. Stworzenie, które objawia Boga człowiekowi, nieustannie potwierdza, że jest On godzien miłości. Błogosławiony Wilhelm z Saint-Thierry zauważa jednak, że pragnienie miłości wzbudzone przez Boga miesza się w nim z jednoczesną świadomością niemożności pełnego zaspokojenia tęsknoty za Nim i tymczasową radością obcowania z Bogiem. Wyraźnie jednak zaznacza, że kontemplacja Boga posiada zawsze wymiar pozytywny, ponieważ po jej zakończeniu myśli człowieka pozostają ukierunkowane na Stwórcę²⁵.

Wszechpiona w duszę człowieka zdolność miłowania (*affectus amoris*) jest zależna od wolności człowieka. Do niego należy decyzja o jej użyciu, przyjęciu czy odrzuceniu. Autor stwierdza jednak wyraźnie, że odrzucenie daru miłości bądź skierowanie jej w niewłaściwą stronę skutkuje odrzuceniem Boga i potępieniem duszy człowieka. Jest on bowiem przekonany, że zbawienie człowieka jest ściśle związane z miłowaniem Boga. Stwierdza również, że jedynie ci, którzy miłują prawdziwie swojego Stwórcę w sobie samych i miłują siebie samych w Bogu, mogą osią-

²³ Ambroggio M. Piazzoni zauważa, że w dziełach bł. Wilhelma z Saint-Thierry, poza metodą wczesnej scholastyki, możemy dostrzec również głęboką znajomość źródeł biblijnych i patrystycznych. Pismo Święte i dzieła ojców Kościoła stanowiły podstawę współczesnej mu edukacji klasztornej, jak też fundament kształcenia w szkołach katedralnych. Por. **A. M. PIAZZONI**, *Wilhelm z Saint-Thierry...*, dz. cyt., s. 41.

²⁴ „*Sed te desideranti amabilia quidem tua occurrunt, et a coelo, et a terra, et ab omni creatura tua se mihi ultro offerunt, et ingerunt, o in omnibus adorande et amabilis Domine. Quae quanto te manifestius et verius praedicant et approbant amabilem, tanto ardentius te mihi faciunt desiderabilem*”. **WILHELM Z SAINT-THIERRY**, *De contemplando Deo*, 4, dz. cyt., s. 30-33.

²⁵ Por. **M. CZUBAK-SCHOLLE**, *Wstęp*, dz. cyt., s. 7-8.

gnąć cel swojego przeznaczenia, którym jest zjednoczenie z Bogiem. „O szczęśliwa i najszczęśliwsza duszy, która zasługuje u Boga na działanie Boga, aby przez jedność ducha, w Bogu miłować jedynie Boga, miłować nie coś swojego, ale siebie samego w Nim, a Bóg w nim (duchu) kocha i pochwała to, co powinien kochać i pochwałać Bóg, to znaczy samego siebie; zaiste to jedynie, co ma kochać Bóg Stwórca i Jego stworzenie. Wszakże nazwa «miłość», czy «pragnienie woli» ani nie przysługuje komuś, ani nie jest nikomu należna, prócz Ciebie samego, o prawdziwa Miłości i umiłowany Panie. To także jest w nas wołą Twojego Syna, to jest Jego modlitwa za nas do Ciebie, Jego Ojca: «Pragnę, aby tak jak Ja i Ty jesteśmy jednym, tak i oni w Nas stanowili jedno» (por. J 17,11.21)”²⁶.

Ukoronowaniem drogi miłości wobec Boga jest zjednoczenie z nim. Błogosławiony Wilhelm z Saint-Thierry syntezę swojej myśli zawiera w liście nazwanym później tytułem *Epistola aurea* (*Złoty list*), skierowanym do kartuzów z Mont-Dieu, których odwiedził i których pragnął pocieszyć. Opierając swą myśl na starożytnych ojcach greckich, zwłaszcza Orygenesie, który – używając odważnego języka – stwierdzał, że powołaniem człowieka jest być jak Bóg, bł. Wilhelm z Saint-Thierry kreśli wyrazistą wizję człowieka, stwierdzając, że jest on obrazem Boga, a jego celem jest coraz większe upodobnienie do Stwórcy i coraz pełniejsza zgodność jego woli z wołą Boga. Cel ten może być osiągnięty jedynie dzięki działaniu Ducha Świętego, który zamieszkując w duszy człowieka, oczyszcza ją i przemienia w miłości każdy jego poryw i każde jego pragnienie miłości²⁷. Ten mistrz życia duchowego stwierdza: „Jest jeszcze inne podobieństwo Boga, to, o którym już trochę zostało powiedziane,

²⁶ „*Et, o felicem et felicissimam animam, quae Deo sic a Deo meretur affici, ut per unitatem spiritus, in Deo solum amet Deum, non suum aliquid privatum, nec nisi in Deo amet seipsum, et Deus in ipso amet vel approbet quod amare vel approbate debet Deus, id est, seipsum; immo quod solum debet amari, et a Creatore Deo, et a creatura Dei. Amoris enim vel nomen, vel affectus, nulli competit vel debetur, nisi tibi soli, o vere Amor, et amande Domine. Et haec est in nobis voluntas Filii tui, haec pro nobis oratio eius ad te Pattern suum: Volo ut, sicut ego et tu unum sumus, ita et in nobis ipsi unum sint* (Ioan. XVII,11.21)”. WILHELM Z SAINT-THIERRY, *De contemplando Deo*, 10, dz. cyt., s. 42-43.

²⁷ Na temat myśli pneumatologicznej oraz wymiaru oblubieńczego miłości trynitarnej w pismach Wilhelma z Saint-Thierry zobacz: E. REYES-GACITÚA, *El Espíritu Santo en su índole trinitaria y esponsal según Guillermo de Saint Thierry*, „*Verbum Vitae*”, 1(37) (2020), s. 201-213.

na tyle w sobie tylko właściwy sposób szczególne, że nie jest już nazywane podobieństwem, lecz jednością ducha: kiedy człowiek staje się jedno z Bogiem, jednym duchem, nie tylko przez jedność chcenia tego samego, lecz dzięki wyrazistszej prawdzie cnoty, która sprawia, że, jak już zostało powiedziane, człowiek nie jest w stanie chcieć czegoś innego. To podobieństwo jest nazywane jednością ducha nie tylko dlatego, że Duch Święty ją stwarza czy pociąga ku niej ducha człowieka, ale dlatego, że sama jest samym Duchem Świętym, Bogiem-miłością. Ta jedność ma miejsce wtedy, kiedy Ten, który jest miłością Ojca i Syna, i jednością, i słodyczą, i dobrem, i pocałunkiem, i uściskiem, i cokolwiek może być wspólne dla Obu w tej najwyższej jedności prawdy, i w prawdzie jedności, staje się dla człowieka – według jego miary – tym samym względem Boga, czym we współlistotnej jedności jest dla Syna względem Ojca lub dla Ojca względem Syna; kiedy szczęśliwa świadomość znajduje się poniekąd w środku uścisku i pocałunku Ojca i Syna; kiedy w sposób niewypowiedziany, niedający się pojąć, człowiek Boży zasługuje na to, by stać się, nie Bogiem, ale jednak tym, czym jest Bóg: człowiek staje się przez łaskę tym, czym Bóg jest z natury²⁸.

Miłość stanowi samo serce teologii mistycznej opata z Saint-Thierry. Jej źródłem jest Duch Święty, który uzdalnia człowieka do odpowiedzi na miłość Boga, a także do miłości człowieka. „Tę miłość, poczętą z wiary, zrodzoną z nadziei, kształtuje i ożywia miłość miłosierna (*caritas*), którą jest Duch Święty. Bowiem miłość (*amor*) Boga czy też Bóg-miłość – Duch Święty, napęlniając sobą miłość i ducha człowieka, zagarnia go dla siebie i, kochając samego siebie dla człowieka, sprawia, że jego duch i jego miłość stają się z Nim jedno. Bowiem tak jak ciało nie otrzymuje życia znikąd, jeśli nie od swojego ducha, tak przywiązanie serca człowieka do Boga, które jest nazywane miłością, jest bez życia, to jest nie kocha Boga, jeśli nie ma go od Ducha Świętego²⁹.”

²⁸ WILHELM Z SAINT-THIERRY, *Epistola aurea*, 262-263, w: WILHELM Z SAINT THIERRY, *Złoty list (do braci z Mont-Dieu)*, dz. cyt., s. 186-187. Por. BENEDYKT XVI, *Wilhelm z Saint-Thierry. Katecheza podczas audiencji generalnej 02.12.2009 r.*, dz. cyt. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na ciekawy wątek dotyczący zmysłu smaku i jego teologicznego odniesienia do zjednoczenia z Bogiem. Por. E. JOHNSON, *Eucharistic theology and anthropology in Gertrude of Helfta and William of Saint-Thierry: on the sense of taste*, „Magistra” 1(27) (2021), s. 79-93.

²⁹ WILHELM Z SAINT-THIERRY, *Epistola aurea*, 170, dz. cyt., s. 150-151.

Dla właściwego zrozumienia teologii kultu Najświętszego Serca Jezusowego konieczne jest uwzględnienie synowskiej świadomości Jezusa. Ignacy de La Potterie w swojej książce *Modlitwa Jezusa Mesjasza – Sługi Bożego – Syna Bożego* stwierdza wręcz, że synowska świadomość Jezusa stanowi „serce” świętego człowieczeństwa Jezusa. Przytacza on również komentarz bł. Wilhelma z Saint-Thierry do Ewangelii św. Jana, który w następujący sposób wyjaśnia pytanie dwóch uczniów Jezusa zwracających się do Mistrza: „Nauczycielu – gdzie mieszkasz?” (J 1,38): „O, Prawdo! zaklinam cię, odpowiedz. Rabbi, gdzie mieszkasz? Odpowiedział: «Chodź, a zobaczysz! Nie wierzysz, że Ja jestem w Ojcu, a Ojciec we Mnie?». Niech będą Ci dzięki, Panie, albowiem uczyniliśmy niemały postępek: znaleźliśmy Twoje mieszkanie. Ojciec Twój jest Twoim mieszkaniem, a Ty jesteś mieszkaniem Ojca. Dzięki temu można Cię umiejscowić. Jednakże Twoje umiejscowienie jest wyższe i bardziej tajemnicze niż wszelki brak umiejscowienia. To bowiem umiejscowienie polega na jedności Ojca i Syna, na konsubstancjalności Trójcy”³⁰. Ten piękny i śmiały komentarz opata z Saint-Thierry wskazuje na głęboką intuicję ojców Kościoła, która podkreśla wyjątkową relację odwiecznego Słowa do Jego Ojca. Zdaniem Ignacego de La Potterie, właśnie szczególna relacja synowska Jezusa z Ojcem, czego jest On doskonale świadomy, stanowi fundament zarówno wyjątkowej modlitwy Syna Bożego, jak też Jego działania, które odzwierciedla to, co czyni Ojciec³¹.

³⁰ GUILLAUME DE SAINT-THIERRY, *La contemplation de Dieu suivie de l'oraison de Dom Guillaume*, „Sources Chrétiennes” 61, Paris 2005, s. 124, cyt. za: I. DE LA POTTERIE, *Modlitwa Jezusa: Mesjasza – Sługi Bożego – Syna Bożego*, „Myśl Teologiczna” 6, tł. B. Piotrowska, Kraków 1996, s. 125.

³¹ Por. I. DE LA POTTERIE, *Modlitwa Jezusa: Mesjasza – Sługi Bożego – Syna Bożego*, dz. cyt., s. 124-126.

Zakończenie

Przeprowadzone badania skłaniają nas do wyciągnięcia kilku ważnych wniosków. Wprawdzie nie możemy stwierdzić, że pisma bł. Wilhelma z Saint-Thierry zawierają wypracowaną teologię kultu Najświętszego Serca Jezusowego, jaką znamy obecnie, jednak odnajdujemy w nich niezmiernie istotne elementy, które stanowią jej fundament. Oprócz ważnych dla nas wzmianek dotyczących przebitego boku Chrystusa i wnikania w tajemnicę jego Serca, ten mistrz duchowości prowadzi nas do sedna kultu, którym jest miłość Boża. Stając się „piewcą miłości” – według określenia Benedykta XVI – uczy on, że jedynie miłość nadaje sens i wartość wszystkim wyborom życiowym człowieka. Miłość Boga, a przez wzgląd na nią także miłość bliźniego prowadzą do prawdziwej radości i do szczęścia, które w pełni realizuje się w zjednoczeniu z Bogiem – źródłem i celem miłości. „Tajemnica miłości Boga do nas – jak przypomina Benedykt XVI – nie tylko stanowi treść kultu i nabożeństwa do Serca Jezusa: jest ona podstawą każdej prawdziwej duchowości i pobożności chrześcijańskiej. (...) Być chrześcijaninem można bowiem jedynie wpatrując się w krzyż naszego Odkupiciela: «Tego, którego przebili» (J 19,37; por. Za 12,10)”³². Teksty bł. Wilhelma z Saint-Thierry ubogacone obfitą symboliką biblijną potwierdzają również, że od połowy XII wieku możemy odnaleźć wyraźne wzmianki o „sercu” Jezusa, w kontekście biblijnym, w którym dostrzegamy je obecnie w *Litanii do Najświętszego Serca Pana Jezusa*³³.

³² **BENEDYKT XVI**, *Poznawać miłość Serca Jezusa i świadczyć o niej wobec ludzi. List do przełożonego generalnego Towarzystwa Jezusowego z okazji 50. rocznicy ogłoszenia Encykliki Haurietis Aquas*, 15.05.2006, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/listy/50haurietis_15052006 (odczyt z dn. 04.03.2024 r.).

³³ Por. **J. LECLERCQ**, *Le Sacré-Cœur dans la Tradition Bénédictine au Moyen Âge*, dz. cyt., s. 9.

Bibliografia

- Aru A., *Così han parlato del Cuore di Cristo. Testimonianze raccolte lungo la storia del culto*, Roma 1980.
- Benedykt XVI, *Poznawać miłość Serca Jezusa i świadczyć o niej wobec ludzi. List do przełożonego generalnego Towarzystwa Jezusowego z okazji 50. rocznicy ogłoszenia Encykliki Haurietis Aquas, 15.05.2006*, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/listy/50haurietis_15052006 (odczyt z dn. 04.03.2024 r.).
- Benedykt XVI, *Wilhelm z Saint-Thierry. Katecheza podczas audiencji generalnej 02.12.2009 r.*, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/audiencje/ag_02122009.html (odczyt z dn. 21.03.2024 r.).
- Chojnacki M. P., Gronowski M. T., *Od redakcji*, w: Wilhelm z Saint Thierry, *Złoty list (do braci z Mont-Dieu)*, „Źródła Monastyczne. Średniowiecze” 10, tł. W. Mohort-Kopaczyński, Kraków 2013, s. 11-14.
- Czubak-Scholle M., *Wstęp*, w: Wilhelm z Saint Thierry, *O kontemplacji Boga. Zwierciadło wiary*, „Ad Fontes” 27, tł. M. Czubak-Scholle, Kęty 2013, s. 5-24.
- Elder E. R., *The influence of Clairvaux, the experience of William of Saint-Thierry*, „Cistercian Studies Quarterly” 1(51) (2016), s. 55-75.
- Guillaume de Saint-Thierry, *La contemplation de Dieu suivi de l'oraison de Dom Guillaume*, „Sources Chrétiennes” 61, Paris 2005.
- Johnson E., *Eucharistic theology and anthropology in Gertrude of Helfta and William of Saint-Thierry: on the sense of taste*, „Magistra” 1(27) (2021), s. 79-93.
- Kędziora S., Misiurek J., *Bernard z Clairvaux św. I. Życie i działalność, II. Dzieła*, w: F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 2, Lublin 1995, kol. 301-302.
- La Potterie I. de, *Modlitwa Jezusa: Mesjasza – Sługi Bożego – Syna Bożego*, „Myśl Teologiczna” 6, tł. B. Piotrowska, Kraków 1996.
- Leclercq J., *Le Sacré-Cœur dans la Tradition Bénédictine au Moyen Âge*, w: A. Bea, H. Rahner, H. Rondet, F. Schwendimann (red.), *Cor Jesu. Commentationes in litteras encyclicas Pii XII „Haurietis aquas”*. Vol. 2, Pars historica et pastoralis, Roma 1959, s. 1-28.
- Leonardi C., *Guglielmo di Saint-Thierry e la storia del monachesimo. Introduzione*, w: Guillaume de Saint-Thierry, *La lettera d'oro*, tł. C. Piacentini, R. Sgargia, Firenze 1983, s. 5-42.
- McGuire B. P., *A Chronology and Biography of William of Saint-Thierry*, w: F. T. Sergent (red.), *A companion to William of Saint Thierry*, Leiden–Boston 2019, s. 11-34.
- Piazzoni A. M., *Wilhelm z Saint-Thierry. Schyłek ideału monastycznego w XII wieku?*, „Źródła Monastyczne. Monografie” 8, tł. I. Rogusz, Kraków 2020.
- Ratzinger J., *Guardare al Crocifisso. Fondazione teologica di una cristologia spirituale*, Milano 1992.
- Reyes-Gacitúa E., *El Espíritu Santo en su índole trinitaria y esponsal según Guillermo de Saint Thierry*, „Verbum Vitae”, 1(37) (2020), s. 201-213.
- Scaravilli P., *Celebrare le „Investigabiles divitias Christi” (Ef 3,8). Analisi storica, liturgica e teologica delle Messe del Sacro Cuore di Gesù*, „Bibliotheca «Ephemerides liturgicae». Subsidia” 201, Roma 2022.
- Sergent F. T. (red.), *A companion to William of Saint Thierry*, Leiden, Boston 2019.
- Sterli J. (red.), *Cor Salvatoris. Guida alla devozione al Sacro Cuore di Gesù*, Brescia 1956.
- Sterli J., *La devozione al Sacro Cuore di Gesù. Dalla fine dell'età patristica a Santa Margherita Maria Alacoque*, w: J. Sterli (red.), *Cor Salvatoris. Guida alla devozione al Sacro Cuore di Gesù*, Brescia 1956, s. 71-119.

Tylus S., *Wilhelm z Saint Thierry* bl., w: E. Gigilewicz (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 20, Lublin 2014, kol. 613-614.

Wilhelm z Saint Thierry, *De natura et dignitate amoris*, PL 184, kol. 379-408.

Wilhelm z Saint Thierry, *Meditativae orationes*, PL 180, kol. 205-248.

Wilhelm z Saint Thierry, *O kontemplacji Boga*. *Zwierciadło wiary*, „Ad Fontes” 27, tł. M. Czubak-Scholle, Kęty 2013.

Wilhelm z Saint Thierry, *Złoty list (do braci z Mont-Dieu)*, „Źródła Monastyczne. Średniowiecze” 10, tł. W. Mohort-Kopaczyński, Kraków 2013.

William of Saint-Thierry, *The mirror of faith*, „Cistercian Fathers” 15, Kalamazoo–Michigan 1979.

Ks. LESZEK POLESZAK – sercanin, doktor teologii, wykładowca Wyższego Seminarium Misyjnego Księży Sercanów w Stadnikach, członek Polskiego Stowarzyszenia Teologów Duchowości. W pracy naukowej zajmuje się teologią Najświętszego Serca Jezusowego oraz duchowością.